

TOSHKENT SHAHRINING TARIXIY TOPONOMIKASI

Qodirov Shoxrux Orifjonovich

Toshkent viloyati Bo‘stonliq tumani 1-sonli texnikumi

Umumta’lim kafedrasida Tarix fani o‘qituvchisi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada Toshkent shahrining tarixiy toponomikasi, ya’ni shahar hududidagi joy nomlarining kelib chiqishi, shakllanish bosqichlari va tarixiy rivojlanish jarayonlari tahlil qilinadi. Toshkent Markaziy Osiyoning eng qadimiy shaharlaridan biri bo‘lib, uning toponimik tizimi turli tarixiy davrlar, etnik jarayonlar, madaniy aloqalar va siyosiy o‘zgarishlar ta’sirida shakllangan. Maqolada Toshkent nomining etimologiyasi, qadimiy manbalarda uchrashi, shahar mahallalari, darvozalari, mavzelari hamda zamonaviy toponimlarning tarixiy ildizlari ilmiy jihatdan yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Toshkent, toponimika, tarixiy toponomika, Choch, Shosh, mahalla, darvoza, geografik nomlar, etimologiya, urbanonimlar.

Toshkent Markaziy Osiyoning eng qadimiy va yirik shaharlaridan biri bo‘lib, uning tarixi ikki ming yildan ortiq davrni qamrab oladi. Shahar uzoq asrlar davomida siyosiy, iqtisodiy va madaniy markaz sifatida rivojlanib kelgan. Toshkentning boy tarixi uning toponimik tizimida, ya’ni joy nomlarida ham o‘z aksini topgan. Toponimlar xalqning tarixiy xotirasi, etnik tarkibi, madaniyati, urf-odatlar va xo‘jalik faoliyati haqida muhim ma’lumot beruvchi manbalardan biridir. Shu sababli Toshkent shahrining tarixiy toponomikasini o‘rganish nafaqat geografik nomlarning kelib chiqishini aniqlash, balki shahar tarixining turli bosqichlarini yoritishda ham katta ahamiyat kasb etadi. Toshkent shahrining nomi qadimdan olimlar va tadqiqotchilar e’tiborini tortib kelgan. Qadimgi yozma manbalarda shahar “Choch”, “Shosh” va “Shi” nomlari bilan tilga olingan. Xitoy yilnomalarida ushbu hudud “Shi” shaklida qayd etilgan bo‘lsa, arab geograflari va tarixchilari asarlarida “Shosh” nomi uchraydi. Abu Rayhon Beruniy, Istaxriy, Muqaddasiy va boshqa ko‘plab olimlar Toshkent vohasini aynan shu nom bilan tilga olganlar. Tadqiqotchilar fikricha, “Choch” yoki “Shosh” nomlari hududning qadimgi etnik va siyosiy tarixini aks ettiradi [1].

Toshkent vohasining qadimiy toponimlari shahar tarixining ilk bosqichlari bilan chambarchas bog‘liqdir. Arxeologik qazilmalar natijasida aniqlangan Mingo‘rik, Shoshtepa, Yunusobod Oqtepesi kabi yodgorliklar hududning qadimgi sivilizatsiya markazlaridan biri bo‘lganligini ko‘rsatadi. Mingo‘rik toponimi xalq orasida “mingta o‘rik daraxti o‘sgan joy” sifatida talqin qilinadi. Shoshtepa esa qadimgi Shosh shahri bilan bog‘liq bo‘lib, vohaning dastlabki markazlaridan biri hisoblanadi. Ushbu nomlar hududning tabiiy sharoiti va tarixiy taraqqiyot bosqichlari haqida qimmatli ma’lumot

beradi.

Toshkent toponimikasida gidronimlar, ya'ni suv obyektlari nomlari ham muhim o'rin egallaydi. Voha hayoti qadimdan sug'orma dehqonchilikka asoslanganligi sababli suv manbalari bilan bog'liq nomlar keng tarqalgan. Bo'zsuv, Qorasuv, Salar va Anhor kabi nomlar shular jumlasidandir. Bo'zsuv nomi suvning loyqa yoki kulrang tusiga ishora qilsa, Qorasuv chuqur va serob suv manbasi ma'nosini bildiradi. Salar va Anhor esa qadimgi sug'orish tizimlarining muhim tarkibiy qismi bo'lgan kanallar nomidir. Ayniqsa, Anhor Toshkentning tarixiy rivojlanishida katta ahamiyat kasb etgan suv yo'llaridan biri hisoblanadi.

Shahar tarixida mahalla nomlari alohida o'rin tutadi. Toshkent qadimdan mahallalarga bo'lingan holda rivojlangan bo'lib, ularning aksariyati aholining kasb-kori, etnik tarkibi yoki hududning tabiiy xususiyatlari asosida nomlangan. Masalan, Degrez mahallasi nomi misgarlik va metall buyumlar ishlab chiqarish bilan shug'ullangan hunarmandlar faoliyati bilan bog'liq. "Degrez" atamasi qozon va boshqa metall buyumlar yasovchi ustalarni anglatadi. Bu esa mazkur hududning hunarmandchilik markazi bo'lganligini ko'rsatadi.

Ko'kcha Toshkentning eng qadimiy mahallalaridan biri hisoblanadi. Uning nomining kelib chiqishi haqida turli qarashlar mavjud. Ayrim tadqiqotchilar bu nomni ko'k rang bilan bog'lasalar, boshqalari qadimgi turkiy qabilalar yoki urug'lar nomi bilan izohlaydilar. Har qanday holatda ham Ko'kcha Toshkent tarixining ajralmas qismi sifatida qadimiy davrlardan buyon saqlanib kelmoqda.

Sebzor mahallasi nomi fors tilidagi "seb" – olma va "zor" – bog' so'zlaridan tashkil topgan bo'lib, "olmazor" ma'nosini anglatadi. Bu hudud qadimda bog'-rog'lar va mevali daraxtlarga boy bo'lganligini ko'rsatadi. Beshyog'och mahallasi esa tarixiy rivoyatlarga ko'ra, hududdagi beshta yirik daraxt yoki yog'och ustun bilan bog'liq holda shakllangan. Shayxontohur mahallasi va tumani nomi mashhur tasavvuf namoyandasi Shayx Xovandi To'hir nomi bilan bog'liq bo'lib, Toshkentning diniy va ma'naviy hayotida muhim o'rin egallagan.

XIX asrning o'rtalariga qadar Toshkent baland mudofaa devorlari bilan o'ralgan shahar bo'lgan. Shahar hududiga kirish o'n ikki asosiy darvoza orqali amalga oshirilgan. Ushbu darvozalar nomlari Toshkent tarixiy toponomikasining muhim qismini tashkil etadi. Masalan, Samarqand darvozasi Samarqand tomonga olib boruvchi yo'l bilan bog'liq bo'lsa, Qashqar darvozasi Sharqiy Turkiston va Qashqar yo'nalishidagi savdo aloqalarini aks ettirgan. Ko'kcha darvozasi Ko'kcha dahasiga tutash hududda joylashgan. Kamolon darvozasi esa hunarmandchilik rivojlangan Kamolon mavzesi bilan bog'liq bo'lgan. Shuningdek, Labzak, Chig'atoy, Sag'bon, Taxtapul, Qorasaroy va Turklar darvozalari ham Toshkent tarixida muhim ahamiyat kasb etgan. Ushbu nomlar orqali shaharning iqtisodiy hayoti, savdo yo'llari, etnik tarkibi va madaniy aloqalari haqida muhim ma'lumotlarga ega bo'lish mumkin.

Darvozalar nafaqat mudofaa inshootlari, balki iqtisodiy va madaniy almashinuv markazlari vazifasini ham bajargan.

1865-yilda Toshkent Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olingandan keyin shahar toponimikasida sezilarli o'zgarishlar yuz berdi. Shaharning yangi rus qismida ko'plab ko'chalar, maydonlar va mavzelarga imperiya arboblari hamda harbiy qo'mondonlar nomlari berildi. Kaufman, Romanov, Chernyayev kabi nomlar paydo bo'ldi. Bu davrda mahalliy tarixiy nomlarning bir qismi rasmiy muomaladan chiqarildi yoki ikkinchi darajaga tushib qoldi. Biroq eski shaharda yashovchi aholi orasida qadimiy nomlar saqlanib qolgan va kundalik hayotda faol qo'llanilgan. Sovet hokimiyati davrida Toshkent toponimik makonida yangi ideologik qatlam yuzaga keldi. Ko'plab ko'chalar va maydonlarga Lenin, Marks, Engels, Frunze, Kirov kabi siyosiy arboblarning nomlari berildi. Yangi qurilgan sanoat korxonalarini, turar joy massivlari va ijtimoiy obyektlar ham sovet mafkurasi asosida nomlandi. Natijada Toshkentning tarixiy toponimik qiyofasi ma'lum darajada o'zgardi. Shunga qaramay, qadimiy mahalla va mavze nomlarining katta qismi xalq orasida yashab qoldi.

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, milliy tarixiy merosni tiklash va qadriyatlarini qayta tiklash jarayoni boshlandi. Toponimika sohasida ham keng ko'lamli islohotlar amalga oshirildi. Sovet davrida berilgan ko'plab ideologik nomlar o'rniga milliy tarix va madaniyat bilan bog'liq nomlar qaytarildi. Amir Temur, Alisher Navoiy, Mirzo Ulug'bek, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi buyuk tarixiy shaxslar nomlari ko'chalar, maydonlar va xiyobonlarga berildi. Shu bilan birga, qadimiy mahalla va mavzelar nomlarini saqlab qolish ham davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biriga aylandi [3].

Xulosa qilib aytganda, Toshkent shahrining tarixiy toponomikasi shahar va vohaning ko'p asrlik tarixini aks ettiruvchi noyob madaniy meros hisoblanadi. Choch va Shosh kabi qadimgi nomlardan boshlab zamonaviy Toshkentgacha bo'lgan toponimik rivojlanish jarayoni hududning siyosiy, iqtisodiy va madaniy taraqqiyoti bilan chambarchas bog'liqdir. Mahallalar, darvozalar, suv obyektlari va boshqa geografik nomlar xalqning tarixiy xotirasini saqlab kelayotgan muhim manbalardir. Ularni ilmiy jihatdan o'rganish, asrab-avaylash va kelajak avlodlarga yetkazish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nafasov T. Toponimika. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2007. – 192 b.
2. Muhammadjonov A.R. Toshkent tarixi. – Toshkent: Fan, 2009. – 320 b.
3. Ahmedov B.A. O'zbekiston xalqlari tarixi manbalari. – Toshkent: O'qituvchi, 2001. – 384 b.